

Iz sintakse
Kožičićeva
*Misala hruackoga**

Ivana Eterović
Sveučilište u Zagrebu

Jozo Vela
Staroslavenski institut, Zagreb

О синтаксисе
Миссала хруацког
Ш. Кожиčićа

Ивана Этерович
Загребский университет

Йозо Вела
Старославянский институт, Загреб

Nacrtak

Misal hruacki (1531) Šimuna Kožičića Benje zauzima posebno mjesto među hrvatskoglagoljskim misalima. Recentna su istraživanja naime utvrdila da je riječ o prvoj hrvatskoj potpunoj redakciji biblijskih čitanja prema Vulgati, pri čijem se priređivanju Kožičić zasigurno služio nekim onovremenim latinskim misalom venecijanske provenijencije. Budući da je sintaksa ostala uglavnom izvan dovida dosadašnjih istraživanja, ovdje se pažnja sustavnije posvećuje upravo toj jezičnoj razini. Slijedeći latinsku sintaksu, Kožičić s jedne strane rabi oblike i konstrukcije kojima odstupa od hrvatskokrkvenoslavenske tradicije, dok s druge strane gdjekad odstupa i od latinskoga i od hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika dajući prednost starohrvatskim konstrukcijama. Time se osmišljenost njegove koncepcije književnoga jezika, u kojoj je odnos hrvatskih crkvenoslavenskih i starohrvatskih (čakavskih) jezičnih elemenata uređen i donekle standardiziran, potvrđuje i na sintaktičkoj razini. Iako raščlamba odabranih sintaktičkih tema očekivano potvrđuje jaku ovisnost *Misala hruackoga* o latinskome predlošku, ujedno ukazuje i na to da s naglašavanjem toga utjecaja ne valja pretjerivati. Kožičić ne preslikava slijepo latinske konstrukcije samo radi približavanja predlošku, već latinski jezik shvaća ponajprije kao poticaj i primjer gradnje vlastitoga književnoga jezika te njegova oblikovanja na jasnim sintaktičkim načelima.

* Članak je nastao u okviru rada na znanstvenim projektima *Enciklopedija hrvatskoga glagoljaštva* i *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, koje financira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

Ključne riječi

hrvatski crkvenoslavenski jezik, riječka glagoljska tiskara, Šimun Kožičić Benja, *Misal hruački*, *Vulgata*, sintaksa

Резюме

Missal хруацкии (1531) Шимуна Кожичича Бени занимает особое место среди хорватскоглаголических миссалов. Современными исследователями достоверно установлено, что в нём содержится первая полная хорватская редакция библейских чтений из *Вульгаты*, в подготовке которой Кожичич несомненно пользовался неким ему современным латинским миссалом венецианского происхождения. Поскольку в существующих исследованиях *Миссала хруацкого* его синтаксис до сих пор не был описан, в настоящей статье мы основное внимание уделяем именно этому языковому уровню данного памятника. Калькируя латинские синтаксические конструкции, Кожичич отступает, с одной стороны, от хорватскоглаголической традиции, с другой — и от структуры латинского текста, предпочитая древнехорватские конструкции. Тем самым его концепция хорватского литературного языка, в которой соотношение церковнославянских и древнехорватских (чакавских) языковых элементов приведено в строгий порядок и до некоторой степени стандартизовано, задействована и на синтаксическом уровне. Несмотря на то что анализ ряда синтаксических оборотов вполне ожидаемо демонстрирует зависимость *Миссала хруацкого* от латинского подлинника, преувеличивать влияние последнего, однако, не следует. Латинские конструкции слепо копируются Кожичичем не только в целях приближения к подлиннику, но и потому, что именно латинский язык он считает образцом для формирования собственного литературного языка, причём прежде всего на синтаксическом уровне.

Ключевые слова

церковнославянский язык хорватской редакции, риекская глаголическая типография, Шимун Кожичич Беня, *Миссал хруацкии*, *Вульгата*, синтаксис

1. Uvod

Sintaktička istraživanja hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika unapredovala su posljednjih godina,¹ no riječ je i dalje o najslabije istraženoj jezičnoj razini toga jezika. U svojem je istraživanju sintaktičkih svojstava najstarijih hrvatsko-

¹ Na prvome mjestu valja istaknuti habilitacijsku radnju Johannes Reinarta [REINHART 1993] i brojne sintaktičke priloge Milana Mihaljevića (npr. [MIHALJEVIĆ 1990; 1992; 1997; 2003; 2006; 2011]). Možemo ovdje izdvojiti i radove Jasne Vince, koja se bavila različitim pitanjima u vezi sa sredstvima izricanja izravnoga objekta i njihovim značenjem u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku ([VINCE MARINAC 1992; 1993; 1998; 2000] i [VINCE 2008a; 2008b; 2008c]), među kojima su osobito zanimljivi oni u kojima se dotiče i nekih tema nadrećenične sintakse (npr. [VINCE MARINAC 1997; VINCE 2005]). Sintaksu hrvatskoglagoljskih psaltira 14. i 15. stoljeća (Lobkovicova, Pariškoga i Fraščićeve) analizirala je u svojoj disertaciji Lucija Turkalj [TURKALJ 2012], dok je Ana Kovačević u svojem doktorskom radu istražila izražavanje negacije na morfološkoj, sintaktičkoj i suprasintaktičkoj razini u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku [KOVAČEVIĆ 2012].

glagoljskih tekstova iz 12. i 13. stoljeća Milan Mihaljević utvrdio da su najveće neujednačenosti među fragmentima zastupljene upravo na sintaktičkoj razini [MIHALJEVIĆ 2006: 221]. Posljedica je to naime činjenice da su u njima, osim utjecaja starocrkvenoslavenskoga i starohrvatskoga (čakavskoga) jezika, zastupljeni i jezični utjecaji predložaka s kojih su hrvatskoglagoljski tekstovi prevedeni: grčkoga i latinskoga.

Tekstovi prevedeni s grčkoga predložka naslijeđeni su iz razdoblja starocrkvenoslavenskoga jezika, a njihova prva redakcija datira u početak 12. stoljeća, otkad možemo pratiti prilagodbu prema latinskoj Bibliji [REINHART 1990], no ne provodi se u jednakoj mjeri u svim misalima. Najbrojniji prijevodi s latinskoga jezika potječu iz 14. i 15. stoljeća, koja se smatraju zlatnim dobom hrvatskoga glagoljaštva [MIHALJEVIĆ, REINHART 2005: 40]. Među hrvatskoglagoljskim misalima posebno mjesto zauzima *Misal hruacki*² Šimuna Kožičića Benje, prvi hrvatski misal s misnim čitanjima posve uređenima po latinskoj Bibliji [CEKOVIĆ, SANKOVIĆ, ŽAGAR 2010: 138]. Kožičićeva odstupanja od dotadašnje hrvatske crkvenoslavenske tradicije posljedica su sustavna redigiranja prema latinskome, pri čemu se Kožičić služio nekim onovremenim latinskim misalom, pretpostavlja se venecijanske provenijencije [BENVIN 1988: 159; ŽAGAR 2012B: 116]. Dosadašnjim je istraživanjima dokazana osmišljenost i uređenost Kožičićeve koncepcije književnoga jezika (npr. [TOMAŠIĆ 2001; CEKOVIĆ, SANKOVIĆ, ŽAGAR 2010; ŽAGAR 2012A; ŽAGAR 2012B; KUŠTOVIĆ 2012; CEKOVIĆ, ETEROVIĆ 2012; MIHALJEVIĆ 2012]), no sintaktička je razina ostala izvan njihova dovida, stoga smo se odlučili sustavnije posvetiti upravo toj jezičnoj razini. Participi pritom ostaju ovdje izvan fokusa našega razmatranja zato jer smo se njima detaljnije bavili drugom prilikom [ETEROVIĆ, VELA 2013].

Budući da se u njoj nalaze opširnija biblijska čitanja i iz Staroga i iz Novoga zavjeta, istraživanje smo proveli na drugoj petini Kožičićeva misala (ff. 50r–100v). Korpus je proširen ciljanom pretragom pojedine sintaktičke značajke i u ostatku *Misala* ondje gdje je to bilo nužno zbog nedostatka broja primjera. Služeći se metodom ovjerenom u recentnim istraživanjima jezika *Misala hru-*

² Ovdje rabimo lik *hruacki* naspram standardnojezičnoga *hrvatski* ponajprije iz razloga što se, u skladu s varijantom naslova kakva dolazi u incipitu, gdje je latinicom (izuzev slova *h*) zabilježeno *MISAL HRUACKI*, takav naslov za Kožičićev misal uvriježio u literaturi. Naravno, u incipitu se latiničkim grafemom *u* bilježi fonem *v*, što potvrđuje lik *hrvacki*, potvrđen u glagoljičkome kolofonu (f. 248v). Zanimljivo je da pridjev *hrvatski* Kožičić u incipitu i kolofonu misala bilježi *hrvacki* primjenjujući fonološko načelo (čime registrira artikulacijsko stapanje dentalnog okluziva *t* na početku unutrašnjeg zatvorenog sloga s frikativom *s* na početku sufiksa u afrikatu *c*, pojavu inače pisanim spomenicima rijetko potvrđenu [LUKEŽIĆ 2012: 110]), dok u samom tekstu misala u sličnim slučajevima primjenjuje morfonološko načelo (*trahonitskoeū, enesaretskuū*). U *Knjižicama od žitija rimskih arhijerejev i cesarov*, tiskanima samo šest dana nakon tiskanja misala, dotični pridjev nalazimo na istoj stranici (19v) jednom zabilježen morfonološki (*hrvatski*), drugi put fonološki (*hrvackim*) [Kožičić 2007: 19v].

ackog (v. više u [ŽAGAR 2012B]), usporedili smo sintaksu njegova misala sa sintaksom drugih tiskanih hrvatskoglagolskih misala 15. i 16. stoljeća: *Prvotiskom* (1483), *Senjskim misalom* (1494) i *Misalom Pavla Modrušanina* (1528), kako bismo stekli uvid i u Kožičićev odnos prema sintaktičkoj normi hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika.³ Svojim istraživanjem želimo pridonijeti boljem poznavanju sintakse *Misala hruackoga* i pružiti osnovu za proučavanje sintaktičke norme u ostalim izdanjima riječke glagolske tiskare, ali i omogućiti bolji uvid u položaj crkvenoslavenskoga jezika početkom novoga vijeka.

S obzirom na Kožičićevo sravnjivanje misalskoga teksta s latinskim predloškom, najveći utjecaj latinskoga jezika mogao se očekivati na sintaktičkoj razini. Da su najvažnije razlike zastupljene upravo na sintaktičkome planu, uputila su već i početna istraživanja *Misala hruackog*, utvrdivši da su brojne Kožičićeve promjene u upotrebi glagolskih oblika u odnosu na hrvatskokrkvenslavensku tradiciju posljedica približavanja teksta latinskome, a ne jezičnoga pomlađivanja [CEKOVIĆ, SANKOVIĆ, ŽAGAR 2010]. Istraživanje koje smo proveli potvrdilo je da je utjecaj latinskoga jezika velik, međutim naglasilo je i činjenicu da ni na sintaktičkoj razini ne možemo govoriti o ropskome prevođenju jer Kožičić predložak ne slijedi potpuno. Ovisno o odnosu prema latinskome predlošku i hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku uočene je sintaktičke osobitosti moguće razvrstati u dvije osnovne skupine.

2. Utjecaj latinskoga jezika

U prvu se skupinu mogu svrstati sintaktičke značajke koje su unesene pod latinskim utjecajem, a koje se u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku pojavljuju ili vrlo rijetko ili posve iznimno. Jedna je od takvih značajki česta Kožičićeva upotreba eliptičnih rečenica.

2.1 Elipsa kopule

U klasičnome grčkom i latinskom oblici glagola *biti* (*esse*, εἶναι) kao kopula mogu biti izostavljeni u izrekama, kratkim izjavama, pitanjima i sl., odnosno u predikatima tvorenima s participom [GILDERSLEEVE, LODGE 2000: 147;

³ Usporedbu s latinskim tekstom proveli smo na izdanju *Missale Romanum, Mediolani, 1474. Vol. 1: Text*, koje je uredio Robert Lippe 1899. godine (kratica MR). Podastirući ga u primjerima, radi lakšeg smo čitanja ispravili srednjovjekovnu grafiju i dodali oznake biblijskih mjesta prema suvremenoj Vulgati. Budući da je tekst Vulgate uspostavljen tek nakon Tridentskog sabora 1590, odnosno 1598. godine, njegovo je uvrštavanje u liturgijske knjige moglo početi tek nakon toga. Stoga smo se umjesto usporedbe s posttridentskom Vulgatom odlučili za usporedbu biblijskih odlomaka s prvim tiskanim latinskim rimskim misalom (1474.). Potpunu usporedbu međutim nije moguće provesti sve dok se ne utvrdi konkretno izdanje latinskoga rimskog misala prema kojem je Kožičić načinio svoj misal. Naime biblijski se tekstovi onodobnih latinskih rimskih misala, ovisno o izdanju, razlikuju u pojedinostima.

GILDERSLEEVE 1900: 41]. Rečenice s nominalnim predikatom bez kopule u grčkome tekstu Biblije zastupljene su osobito u Starom zavjetu, pa ih se zajedno s onima u Novom zavjetu promatra kao sintaktičke hebraizme. Izvorno su dakle hebraizmi i primjeri koji se nalaze u starocrkvenoslavenskim prijevodima s grčkoga, no u starocrkvenoslavenskome ipak nema mnogo takvih primjera i grčki nominalni predikat bez kopule znatno se češće prevodi starocrkvenoslavenskim predikatom s kopulom [VEČERKA 1996: 141]. U latinskome tekstu Biblije brojni primjeri predikata bez kopule pod utjecajem su grčkoga predloška [PLATER, WHITE 1997: 30].

Prilagođavajući tekst latinskome, Kožičić tvori eliptične rečenice izostavljajući kopulu: *da uvedutъ ѣzici ѣko az g(ospod)ъ 50r (ut sciant gentes quia ego Dominus Ez 36,23 [MR: 105]); azъ g(ospod)ъ b(og)ъ vašъ ne stvorite tadbi 57v (ego Dominus Deus uester non facietis furtum Lv 19,10–11 [MR: 120]); ufanie moe ti v danъ umučenъê 59v (spes mea tu in die afflictionis Jer 17,17 [MR: 125]); tko odъ vašъ boei se b(og)a slišei glasъ raba nego 68r (quis ex uobis timens Deum audiens uocem serui eius Is 50,10 [MR: 142]); i êkože skrveno lice ego i pogrъeno 72r (et quasi absconditus uultus eius et despectus Is 53,3 [MR: 150]); sego radi mnozi nem(o) čni meû v(a)mi i sl(a)bi i spet mnozi 75v (ideo inter uos multi infirmi et imbecilles et dormiunt multi 1Cor 11,30 [MR: 157]). U paralelnim tiskanim misalima⁴ nema elipse: *da uvêdetъ ѣzici ѣko azъ esamъ g(ospod)ъ; azъ es(a)mъ g(ospod)ъ b(og)ъ vašъ ne tvorite tadbi; upv(a)nie moe ti esi v danъ postradaniê; kto estъ va vašъ boei se b(og)a da poslušaeъ glasa otroka ego; i êko skrušeno bêše lice ego i zabveno; i bo sutъ mnozi nem(o)čni meû v(a)mi i nedužni i spet mnozi.**

Zabilježili smo međutim i primjer gdje Kožičić ne slijedi latinski tekst, nego je istovjetan drugim tiskanim misalima: *čto e(stъ) tebi i mnê m(u)žu božbi 52v (quid mihi et tibi uir Dei? 3Reg 17,18 [MR: 110]);* kao i slučaj da Kožičić ima glagol *biti* premda ga nema ni u latinskome, a ni u uspoređenim misalima: *niščъ ne budi tebi s pravadnimъ onim 66v (nihil tibi et iusto illi Mt 27,19 [MR: 139]); Mo/SM/PT ničeso že tebê i pravadniku tomu.*⁵

2.2 *Praesens historicum*

Druga je značajka koju Kožičić unosi vjerno slijedeći latinski tekst, a suprotno (hrvatskoj) starocrkvenoslavenskoj tradiciji, upotreba historijskoga prezenta. Historijski prezent, koji se još naziva i pripovjedačkim ili narativnim prezentom, stilsko je sredstvo koje se koristi u pripovijedanju prošlih događaja da bi

⁴ Razlike među paralelnim tiskanim misalima malobrojne su i zastupljene ponajprije na grafematičkoj razini. Budući da je u fokusu ovoga rada sintaksa Kožičićeva misala, takve će se razlike zanemariti pri navođenju primjera, a zbog istog se razloga neće uvijek precizirati iz kojega se točno misala primjer donosi.

⁵ Izostavljanje glagola prema latinskim eliptičnim rečenicama učestala je pojava i u Kašićevu prijevodu Biblije (usp. [Vrtić 2009: 351–352]).

se slušatelj što jače uživio u događaj budući da mu se relativnom upotrebom prezenta predočava kao da se on odvija pred njegovim očima (usp. [КАТИЧИЋ 2002: 56; GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 257]). U istraženome korpusu Kožičić dosljedno uvodi historijski prezent na mjestima gdje je on u latinskome: *voini že dovedošę ga vnutarъ v dvorъ vladavca i prizivaŭtъ vse voinstvo i oblačet ga v purpiru i pletuče trnovъ venacъ polagaŭtъ nemu i načęše pozdravlati ga* 70v–71r (*militēs autem duxerunt eum intro in atrium praetorii et conuocant totam cohortem et induunt eum purpura et imponunt ei plectentes spineam coronam et coeperunt salutare eum* Mc 15,16–18 [MR: 147]); *i vedut ga na męsto golgote ... i davahu nemu piti murnoe vino* 70v (*et perducunt illum in Golgotha locum ... et dabant ei bibere myrratum uinum* Mc 15,22–23 [MR: 147]); *i abie petęhъ vspe privodet že i(su)sa ot kaęfi v pritvorъ be že ŭtro i ne vnidoše oni v pritvorъ da bi se ne oskvrnili* 79r (*et statim gallus cantauit adducunt ergo Iesum a Caypha in praetorium erat autem mane et ipsi non introierunt in praetorium ut non contaminarentur* Jo 18,27–28 [MR: 164]); *i tako izide i(su)sъ nose trnov venac i črvlenu rizu i govoritъ nimъ pilatъ se č(lovę)kъ pokle ga vidęše arhieręi i sluge glašahu rekuče propni propni ga govoritъ nimъ pilatъ vazmite ga vi i propnite* 79v (*exiuit ergo Iesus portans coronam spineam et purpureum uestimentum et dicit eis Pillatus ecce homo cum ergo uidissent eum pontifices et ministri clamabant dicentes crucifige crucifige eum dicit eis Pillatus accipite eum uos et crucifigite* Jo 19,5–6 [MR: 165]). Jedina su zabilježena iznimka primjeri latinskoga *ait*, koje Kožičić, kao i usporedni misali, prevodi 3. l. sg. aor. *reče*, no s obzirom na činjenicu da je taj glagol u latinskome krnj i nema perfekt taj se slučaj može i izuzeti.

Historijski prezent nije nepoznat starocrkvenoslavenskome, no budući da se pojavljuje samo četiri puta⁶ u prijevodu Evanđelja (od oko 350 slučajeva u grčkome izvorniku), a ostali su primjeri iz mlađih zborničkih tekstova Suprasalskog zbornika, s razlogom se bilo postavljalo pitanje u kojoj se mjeri radi o izvornoj stilskoj pojavi u starocrkvenoslavenskome, a u kojoj mjeri o kalku s grčkoga. Mišljenja su na kraju ipak prevagnula u korist prvoga (usp. [HUNTLEY 1979; VEČERKA 1993: 173–174]). Premda upotreba historijskog prezenta u hrvatskome crkvenoslavenskom nije još temeljito istražena, u prilog tome da on ni u toj redakciji crkvenoslavenskoga vjerojatno nije osobito zastupljen govori činjenica da se u gore navedenim primjerima u tiskanim misalima redom pojavljuju oblici aorista: *prizvaše, oblęše, vložišę, pridu, vese, r(e)če, gl(agol)a*, a aorist je i u rukopisnim misalima.⁷

⁶ Spomenici se i u ta četiri slučaja razlikuju, odnosno svaki od njih ima paralelne tekstove u kojima je aorist, a utvrditi sa sigurnošću koji od spomenika čuva izvorni prijevod Sv. Braće potpuno je nemoguće (usp. [VEČERKA 1993: 174]).

⁷ Odnosno u četiri misala koji su kao reprezentativni za hrvatsku redakciju crkvenoslavenskoga ekscerpirani u Staroslavenskome institutu kao građa za izradu Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije: VAT4, LAB, Roč i Nov.

2.3 Upotreba kondicionala

Utjecaju latinskoga jezika pripisana je i već registrirana naglašenija upotreba kondicionala u *Misalu hruackome* u odnosu na hrvatskoglagoljsku tradiciju [ČEKOVIĆ, SANKOVIĆ, ŽAGAR 2010: 146–147]. Ono što bismo tom zapažanju ovdje dodali jest stanovita ograda te upotrebe, odnosno zanimljiva činjenica da, u našem korpusu, Kožičić kondicionalom prevodi samo latinski konjunktiv imperfekta i pluskvamperfekta.⁸ Što se pak distribucije kondicionala tiče, ona je više-manje onakva kakva je u hrvatskome crkvenoslavenskom.⁹ Kondicional se pojavljuje u samostalnoj upotrebi za izricanje želje (*da bismo mrtvi bili rukoû gospodneû v zemli eûpatscei* 61r), u protazi i apodozi pogodbene rečenice (*ako bi ot b(og)a sa ne bilb ničože ne bi mogalb tvoriti* 51v), te u zavisnim namjernim (*pristupi jjezi otrinulb da bi û* 52r), zahtjevnim/željnim (*molaše i(su)sa niki farifei eûb da bi s nimb* 58v), upitnim (*opita ako č(lovê)kþ galileêninb bil bi* 74r), izričnim (*kimþ govorilb esi obetue da umnožil bi seme nihb* 58r), odnosnim (*odlučil že biše vladavacþ po dnemþ častnimþ otputiti plku uznika ednogo egože izvolilb bi* 66v), pa čak i posljedičnim (*rabbi tko sagrêši sa ili roditela ego da slepþ rodil se bi* 50v) i uzročnim rečenicama (*reče že sie ne da bi pomnû imel o ubozih na zane da tat bê i mošne imebi êže šalahu se nošaše* 68r).

Da Kožičić ne preslikava mehanički glagolske oblike, nego postupa promišljeno i sustavno, može se dobro pokazati na primjeru zavisnih namjernih i zahtjevnih rečenica. U ovim rečenicama u latinskome se može pojaviti ili konjunktiv prezenta ili konjunktiv imperfekta, a distribucija im je, bez semantičke razlike, strogo određena pravilom tzv. *slaganja vremena* (*consecutio temporum*).¹⁰ Prevodeći takve rečenice, Kožičić koristi dva oblika koja se u hrvatskome crkvenoslavenskom u njima pojavljuju, ali ih strogo distribuira te latinski konjunktiv imperfekta prevodi kondicionalom (uz tek poneke propus-

⁸ Pronašli smo samo dva primjera u kojima je kondicionalom preveden latinski konjunktiv prezenta: 1) *nêstþ ki znal bi puta nêe ni ki izmislilb bi stazi nêe* 89r (*non est qui sciat uiam eius neque qui excogitet semitas eius* Bar.3,31 [MR: 184]). Usporedni tiskani misali imaju tu prezent. Konjunktiv u latinskome označava da rečenica nije samo relativna, nego da ima dodatno posljedično značenje; 2) *nêstþ va vrimenê semþ kneza ni proroka ni hrcega ni olovaktoimi ni žrtvi ni prnošeniê ni kadila ni mesta prvinsþ prêdsþ toboû da obresti mogli bimo pom(i)l(o)vaneê* 58v (*ut possimus inuenire misericordiam* Dn.3,39 [MR: 122]). Usporedni tiskani misali također imaju kondicional. Isti postupak prevodenja konjunktiva imperfekta i pluskvamperfekta kondicionalom primijenio je i Kašić u svojem prijevodu Biblije, no on za konjunktiv imperfekta upotrebljava kondicional sadašnji, a za konjunktiv pluskvamperfekta kondicional prošli. Takav je postupak Kašić, štoviše, propisao i svojom gramatikom [Vrrič 2009: 299].

⁹ Starocrkvenoslavenski je kondicional izražavao želju, mogućnost, pogodbu i dubioznost/deliberativnost (usp. [NANDRIŠ 1969: 158]), te se pojavljivao u irealnim pogodbenim, namjernim i zahtjevnim zavisnosloženim rečenicama, mada u ne baš raširenoj upotrebi. U hrvatskome crkvenoslavenskom upotreba mu se pod utjecajem latinskoga širi te se još pojavljuje u zavisnim poredbenim, izričnim, vremenskim, odnosnim i upitnim rečenicama (usp. [REINHART 1993: 291]).

¹⁰ Usp. [GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 272–275, 280–285].

te), a konjunktiv prezenta (svršenim) prezentom. Takav prevodilački postupak¹¹ pokazuje da je riječ o svjesnu Kožičićevu odabiru gdje modalnost značenja koju kondicional obično izražava postaje upitna, a u prvi plan dolazi težnja da se u gradnji ovih rečenica nasljeđuju latinska sintaktička pravila. Precjenjujući pak utjecaj latinskoga predloška, očekivali bismo da je svaki konjunktiv imperfekta preveden kondicionalom, a to nipošto nije slučaj.¹² Jednako tako ni kondicional nije lišen svoje modalnosti jer se upotrebljava i u slučajevima kad u latinskome ne dolazi konjunktiv.¹³

2.4 Upotreba infinitiva

Nastojeći tekst što više približiti latinskome, Kožičić sužava upotrebu infinitiva u svojem misalu u odnosu na hrvatskokrkvenoslavensku tradiciju. Već je Reinhart u svojoj habilitacijskoj radnji o sintaksi hrvatskoglagoljskoga misala [REINHART 1993: 155–164] zabilježio određeno sužavanje upotrebe infinitiva u odnosu na starokrkvenslavenske spomenike zbog njegove zamjene rečenicom s veznikom *da*. Ustanovio je da se u velikoj većini slučajeva radi o direktnu utjecaju latinskoga predloška, gdje se pojavljuje rečenica s veznikom *ut*, te da je pojava zastupljenija u tekstovima tzv. južne redakcije, u kojima se i inače primijeti više redaktorskih zahvata prilagođavanja latinskoj Bibliji. Iz Kožičićeva su misala, barem što se našeg korpusa tiče, u odnosu na druge tiskane misale 15. i 16. stoljeća uklonjeni svi *infinitivi posljedice*: *i(su)sъ že niščъ večē ne otveča tako da divlašē se pilat* 70v (*Iesus autem amplius nihil respondit ita ut miraretur Pillatus* Mc 15,5 [MR: 147]; MO/SM/PT *i(su)sъ že ničesože k tomu ne otveča tako êko diviti se pilatu zelo*); *položi ъe na tvrdi n(e)b(e)scei svetila da bi na z(e)mli i oblada da bi dnemъ i nočiû i razdelila da bi svetlostъ i tmi* 85v (*posuit eas in firmamento caeli ut lucerent super terram et praeessent diei ac nocti et dividerent lucem ac tenebras* Gn 1,17–18 [MR: 178]; MO/SM/PT *položi ъe na tvrdi n(e)-b(e)scēi êko svētiti imъ po z(e)mli i vladati dnemъ i nočiû razlučati s(vê)tъ ot tmi*); i oni *infinitivi namjere*¹⁴ koji nisu imali opravdanja u latinskome tekstu: *grêdetъ ka grobu da plačevъ(!) tu* 53v (*uadit ad monumentum ut deploret ibi* Jo 11,31 [MR:

¹¹ Isti postupak (prezent za konjunktiv prezenta, kondicional za konjunktiv imperfekta) u gradnji namjernih zavisnih rečenica provodi i Kašić u svojem prijevodu Biblije, a on je takvu upotrebu i deskriptivno propisao u svojoj gramatici [VRTIČ 2009: 388].

¹² Npr. konjunktiv imperfekta uz vremensko *cum*, koji se nikad ne prevodi kondicionalom: *egda že približevašē se k vratomъ grada se znaš(a)hu mrtva* 52r (*cum autem appropinquaret portae ciuitatis ecce defunctus efferebatur* Lc 7,12 [MR: 109]); i *egda biše i(su)sъ va bitanii v domu simuna prokaženago pristupi k nemu žena* 64v (*cum autem esset Iesus in Bethania in domo Simonis leprosi accessit ad eum mulier* Mt 26,6–7 [MR: 136]); i *egda vedihu ga eše simuna nikogo kurineēnina* 74v (*cum ducerent eum apprehenderunt Simonem quendam Cyrenensem* Lc 23,26 [MR: 154]).

¹³ Vidi npr. njegovu upotrebu u određenim uzročnim rečenicama niže u tekstu.

¹⁴ Više o starokrkvenslavenskom infinitivu kao priložnoj oznaci posljedice, odnosno cilja ili namjere v. [TURKALJ 2012: 255–261; KURZ 1972: 70–79; ПАЦНЕРОВА 1964].

112]; MO/SM/PT *gredetъ na grobъ plakati*); *vedihuta se i ina dva zlodeê š nim ubiena bila da bi* 74v (*ducebantur autem et alii duo nequam cum eo ut interficerentur* Lc 23,32 [MR: 154]; MO/SM/PT *vedêhu že i etera d'va zlodeê š nim ubiti*); *se azъ navedu vodi potopa na z(e)mlû da pobiû vsaku pltъ* 86v (*ecce ego adducam diluuii aquas super terram ut interficiam omnem carnem* Gn 6,17 [MR: 180]; MO/SM/PT *se bo azъ navedu potopъ vodъ na zemlû pogubiti vsaku pltъ*). Oni pak infinitivi koji su u latinskoj Bibliji rezultat utjecaja grčkoga infinitiva namjere (usp. [PLATER, WHITE 1997: 38]) također se nalaze i kod Kožičića: *kako na razboinika izidoste s meči i drkolami eti me* 65v (*tamquam ad latronem existis cum gladiis et fustibus comprehendere me* Mt 26,55 [MR: 138]); *doide mariê magdalena i druga mariê viditi grobъ* 94v (*uenit Maria Magdalene et altera Maria uidere sepulchrum* Mt 28,1 [MR: 194]). Njima treba pribrojiti i infinitive kojima se sukladno hrvatskoglagoljskoj tradiciji prevode latinske namjerne konstrukcije *ad + gerund(iv)*: *koliko veêê krvъ krstova ... ocestitъ svestъ n(a)šu odъ delъ mrtvihъ služiti b(og)u živomu* 55r (*quanto magis sanguis Christi ... emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis ad seruiendum Deo uiuenti* Hbr 9,14 [MR: 115]); *i tako posla nabuhodonosorъ kralъ sabrati voevode* 91r (*itaque Nabuchodonosor rex misit ad congregandos satrapas* Dn 3,2 [MR: 188]).

Provedenim redakcijskim zahvatima prilagođavanja latinskome misalu infinitiv se dakle, osim spomenute priloške upotrebe za izražavanje namjere, u našem korpusu ograničio prvenstveno na ulogu dopune modalnim (*oçemo is(u)sa videti* 60v) i faznim glagolima (*i poče plakati* 70v), zatim nominalne dopune bezličnim glagolima (*ne dostoit se namъ nikogože ubiti* 79r) i različitim drugim suznačnim glagolima (*poveli tagda pilatъ povrnuti telo* 67v), adnominalne dopune različitim imenicama (*potrebu že imeêše otpustiti im ednogo na danъ prazdnika* 74r) i pridjevima (*dužanъ e(stъ) umriti* 79v) te na službu predikata u konstrukcijama dativa s infinitivom (*prisudi pilatъ biti prošni nihъ* 74v) i akuzativa s infinitivom¹⁵ (*osudiše ga povinna biti semrti* 70r),¹⁶ no status mu je i u nekima od tih službi, kako ćemo u daljnjem tekstu pokazati na primjerima, dijelom narušen pod utjecajem govornoga jezika.

2.5 Relativno vezivanje

U istraženome korpusu zamijetili smo i Kožičićevu tendenciju da koristi odnosnu zamjenicu na početku rečenice ondje gdje ona dolazi i u latinskome predlošku umjesto anaforičke pokazne zamjenice kako bi se njezina sadržajna povezanost s prethodnim tekstom još jasnije istaknula [GORTAN, GORSKI,

¹⁵ Posebna je potkategorija ove konstrukcije akuzativ s infinitivom uz glagol (*s*)*tvoriti* kao prijevod iste latinske konstrukcije uz glagol *facere*, kojom se u Vulgati izražava kauzativnost radnje, odnosno prevode hebrejski glagoli u *hifilu* i *hofalu* (usp. [PLATER, WHITE 1997: 23; NUNN 1922: 42]), npr.: *s(ê)diti ga zgora stvorista* 61v (*eum desuper sedere fecerunt* Mt 21,7 [MR: 129]).

¹⁶ Dakako, infinitiv se još koristi i za tvorbu futura I. i opisnoga imperativa.

PAUŠ 2005: 182]. Tako uvedena rečenica na prvi tren izgleda kao zavisna odnosna, no da se radi o parataksi, a ne hipotaksi, najčešće sugerira smisao. Tako je npr. u rečenici *vide že kralj êko napadahu na nъ zelo i nevoleu pripravlenъ prêda imъ daniela iže* [oni že] *položise nego v rov lavli 56v (uidit ergo rex quod irruerent in eum vehementer et necessitate compulsus tradidit eis Danielem qui miserunt eum in lacum leonum* Dn 14,29–30 [MR: 118]), u kojoj bi, da je riječ o hipotaksi, rečenica s *iže* bila prijevremena glavnoj, što smisao ne dopušta. No mogući su usto i drugi dodatni pokazatelji – npr. imperativ, koji se inače ne pojavljuje u odnosnim rečenicama: *i vide b(og)ъ da dobro biše i r(e)če prozebni z(e)mļa travu zelêneûcu i tvoreûcu semê i drevo plodovito tvoreče plodъ po rodu svoemu egože* [ego] *semê v nem budi* na *z(e)mli 85v (et uidit Deus quod esset bonum et ait germinet terra herbam uirentem et facientem semen et lignum pomiferum faciens fructum iuxta genus suum cuius semen in semetipso sit super terram* Gn 1,10–11 [MR: 178]); ili nesročnost predikata: *arhierêi že rastrzav rizi svoe r(e)če što želêemo ošče svedêtelevъ slišaste blasfemiû što se vamъ viditъ iže* [oni že] *vsī osudiše ga povinna biti smrti 70r (summus autem sacerdos scindens uestimenta sua ait quid adhuc desideramus testes? audistis blasphemiam quid vobis videtur? qui omnes condemnauerunt eum esse reum mortis* Mc 14,63–64 [MR: 146]).

Ova se pojava u latinskim gramatikama naziva relativnim vezivanjem (*relative connection, relativ Anschluss*). Izrazito je česta u latinskoj prozi Ciceronova i Cezarova razdoblja [PINKSTER 2012: 391], a dobro je zastupljena i u latinskoj Bibliji, osobito u Starom zavjetu [PLATER, WHITE 1997: 127]. U grčkome je jeziku potvrđena tek sporadično [PINKSTER 1990: 82], pa ju vjerojatno ne treba očekivati ni u starocrkvenoslavenskome. U hrvatskome crkvenoslavenskom, koliko nam je poznato, još uvijek je neistražena. Od 19 slučajeva relativnog vezivanja u latinskome, koliko ih se nalazi u našem korpusu, Kožičić također ima odnosnu zamjenicu u 17 njih, tiskani misali u 5, a uspoređeni rukopisni u 4,¹⁷ iz čega možemo zaključiti da je ono pod latinskim utjecajem polako prodiralo u hrvatskoglagoljske tekstove, no ne u tolikoj mjeri da bi se moglo smatrati vlastitošću hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga, a Kožičić ga je uveo (gotovo) dosljedno.¹⁸

2.6 Intonacijska pitanja

I u starocrkvenoslavenskom i u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku tzv. nulta ili intonacijska pitanja iznimno su rijetka te se mogu svesti na svega nekoliko spornih primjera (usp. [VEČERKA 1996: 50–51; MIHALJEVIĆ 1997: 192]). Pri prevođenju iz grčkih i latinskih predložaka pitanja tvorena samo upitnom

¹⁷ Od čega samo dva slučaja imaju svi (VAT₄, NOV, ROČ, LAB), a dva samo NOV. Uzmemo li rukopisne i tiskane zajedno, imamo ukupno šest slučajeva relativnog vezivanja.

¹⁸ Relativno vezivanje dobro je potvrđeno i u Kašičevoj Bibliji, kao i u Bernardinovu, Ranjininu i Zadarskom lekcionaru (usp. [VRTIĆ 2009: 227–228]).

intonacijom, dakle bez posebne čestice, veznika, priloga, zamjenice ili druge upitne riječi, u (staro)crkvenoslavenskome su dodatno dobivala takvu riječ za oznaku upitnosti. Najčešće je to bila čestica *li*. Kožičić, prateći latinski predložak, i u tome odstupa od hrvatskokrkvenoslavenske „norme.“ U njegovu su misalu intonacijska pitanja dobro potvrđena: *v grêsehъ roenъ esi vasъ i ti učiši nasъ* 51v (*in peccatis natus es totus et tu doces nos?* Jo 9,34 [MR: 107]; MO/SM/PT *v grêšê roenъ esi vasъ ti li učiši nasъ*); *rabbi nine iskahu te iûdei kamenovati i sopetъ grêši onamo* 53r (*rabbi nunc quaerebant te Iudaei lapidare et iterum uadis illuc?* Jo 11,8 [MR: 111]; MO/SM/PT *rav'vi n'ne iskahu te iûdêi kamenovati paki li idêši tamo*); *opita ga poglavica reki ti esi kralъ iûdeiski* 66v (*interrogauit eum praeses dicens tu es rex Iudaeorum?* Mt 27,11 [MR: 139]; MO/SM/PT *ti li esi c(êsa)rъ iûdêiski*); *i reče(!) petru simune spiši ne može godinu ednu bditi sa mnoû* 69v (*et ait Petro Simon dormis? non potuisti una hora uigilare mecum?* Mc 14,37 [MR: 145]; MO/SM/PT *simune spiši li toliko li ne može edinъ časъ pobdêti sa mnoû*); *otvečav že drugi karaše ga reki ni ti se b(og)a ne boiši iže v tome osuenъi esi* 74v (*respondens autem alter increpabat illum dicens neque tu times Deum qui in eadem damnatione es* Lc 23,40 [MR: 155]; MO/SM/PT *ne li ti boiši se boga*); *r(e)če nemu petarъ g(ospod)i ti umivaši mne nozi* 75v (*dicit ei Petrus Domine tu mihi lauas pedes?* Jo 13,6 [MR: 157]; MO/SM/PT *ti li umieši nozi moi*). Ipak, treba reći kako u gotovo jednaku broju slučajeva Kožičić, jednako kao i usporedni misali, upitni karakter latinske intonacijski upitne rečenice osnažuje dodatno česticom *li*: *vprašahu eû govoreče se li vistinu e(stъ) sin vaû egože govorita vi da slepъ rodilъ se e(stъ)* 51r (*interrogauerunt eos dicentes hic est filius uester quem uos dicitis quia caecus natus est?* Jo 9,19 [MR: 107]); *i tako govoritъ nemu pilatъ mne li ne otvečavaeši ne vesi li da vlastъ imatъ propeti te* 79v (*dicit ergo ei Pilatus mihi non loqueris? nescis quia potestatem habeo crucifigere te* Jo 19,10 [MR: 165]).

3. Utjecaj govornoga jezika

U drugu bismo skupinu mogli svrstati sintaktičke značajke koje se mogu pripisati utjecaju govornoga jezika, a kojima Kožičić odstupa i od latinskoga predloška i od hrvatskokrkvenoslavenske tradicije u različitoj mjeri. Među takvim je odlikama svakako najzanimljivija potpuno provođenje niječnoga slaganja u istraženome korpusu.

3.1 Niječno slaganje

Poznato je naime da već u starocrkvenoslavenskim spomenicima pod utjecajem grčkoga jezika dodatna negacija uz glagol (niječno slaganje) može izostati ako mu zanijekana zamjenica ili zamjenički prilog odnosno čestica *ni* pretihode, a da je obavezna samo ako je glagol preponiran (usp. [KOVAČEVIĆ 2012: 222–224]). Za hrvatski su pak crkvenoslavenski istraživanja pokazala kako

je izostanku niječnoga slaganja dodatno pripomogao utjecaj latinskoga jezika. Tako je učestaliji izostanak niječnoga slaganja u tekstovima koji su kao predložak imali latinski u odnosu na one koji su prevedeni s grčkoga već za najranije hrvatskoglagoljske fragmente utvrdio Mihaljević [MIHALJEVIĆ 2006: 223], a isto je primijetio Reinhart [REINHART 1993: 171–177] u misalskim tekstovima tzv. južne redakcije, koji su u znatnijoj mjeri proveli redakcijske zahvate prilagođavanja Vulgati (usp. [KOVAČEVIĆ 2012: 42–43]).

Premda bismo, na temelju rečenoga, zbog činjenice da je Kožičić redigiranju hrvatskoglagoljskoga misala pristupio upravo kako bi ga dodatno tekstualno približio latinskome misalu, očekivali da će u *Misalu hruackome* jednostruka negacija umjesto dvostruke biti još učestalija, u njemu ona, začudo, potpuno izostaje.

U istraženom korpusu Kožičić niječno slaganje provodi uvijek,¹⁹ dakle bez obzira na red riječi, kada se radi o slaganju glagola i niječne zamjenice: *gredet noč egda nitkože delati ne možet* 50v (*uenit nox quando nemo potest operari* Jo 9,4 [MR: 106]; MO/SM/PT *egda niktože tvoriti možet*); *niednogo uzroka semrti ne obrêcuemь v nemь* 74r (*nullam causam mortis inuenio in eo* Lc 23,22 [MR: 154]; MO/SM/PT *niedinoe vini semrtnie obrêtaù v nemь*), ili glagola i zamjeničkog priloga: *ako vsi sablaznet sê o tebê azь nikadaže ne sablaznu se* 65r (*et si omnes scandalizati fuerint in te ego nunquam scandalizabor* Mt 26,33 [MR: 137]; MO/SM/PT *azь nikoliže* <add. *ne Sm*> *sablažnû se*).

Kada je pak riječ o niječnom slaganju čestice/veznika *ni* i glagola, negacija se uz glagol pojavljuje ne samo u slučajevima kada *ni* niječe tek pojedine članove rečeničnog ustrojstva (osim predikata) i u kojima je prema Kovačević [KOVAČEVIĆ 2012: 230] u načelu možemo očekivati: *ni ti se b(og)a ne boiši iže v tome osuensi esi* 74v (*neque tu times Deum qui in eadem damnatione es* Lc 23,40 [MR: 155]; MO/SM/PT *ne li ti boiši se boga*); *ni sa ne sagrêši ni roditela nego* 50v (*neque hic peccauit neque parentes eius* Jo 9,3 [MR: 106]; MO/SM/PT *ni sa sagrêši ni roditela ego*), nego i onima u kojima *ni* dolazi iza zanijekanoga glagola i označava niječnost cijele surečenice koju uvodi te odgovara standardnohrvatskome vezniku *niti*:²⁰ *ne stvoriši potvora iskrnemu tvoemu ni siloû ne pognêteši nego* 57v (*non facies calumniam proximo tuo nec ui opprimes eum* Lv 19,13 [MR: 120]; MO/SM/PT *ne stvoriši bêdi iskrnnemu tvoemu ni usili ego*); *puta že kazaniê ne znaše ni stazь ego ne razumêše ni sinove ego ne prieše bi* 89r (*uiam autem disciplinae nescierunt neque intellexerunt semitas eius neque susceperunt eam filii eorum* Bar 3,20–21 [MR:

¹⁹ Tek jedan primjer na prvi pogled izgleda kao iznimka: *ako azь samь sebê slavlû slava moê ničtože e(stь)* 55v (*si ego glorifico me ipsum gloria mea nihil est* Jo 8,54 [MR: 116]), no kao što primjećuje Kovačević [KOVAČEVIĆ 2012: 225], one niječne zamjenice (isključivo u značenju 'ništa') kojima se semantika obogaćuje značenjskim sastavnicama 'nevrjedno,' 'ništavno' i sl. ne podrazumijevaju niječno slaganje. Ovdje se radi upravo o takvu slučaju.

²⁰ Iz pozicije standardnoga hrvatskoga dodatna bi negacija u ovakvim slučajevima bila neovjerena.

184]; MO/SM/PT *puti že nakazovaniê ne vidêše ni stazъ ee razumêše i sinove ihъ ne priêše û); ne izbira tih g(ospod)ъ ni puta kazaniê ne obrêtoše* 89r (*non hos eligit Dominus neque uiam disciplinae inuenerunt* ^{Bar 3,27} [MR: 184]; MO/SM/PT *ne izbira ihъ g(ospod)ъ ni puti kazaniê obrêtu); a jedina je – i to, čini se, sustavna – iznimka ako se ni pojavljuje neposredno ispred glagola: ne zakuni se lažno im(e) nêm moimъ ni oskvrniši imêne b(og)a tvoego* 57v; *vi ničože nê vête ni mislite êko bolše e(stъ) vamъ da umretъ č(lovê)kъ edanъ za plkъ* 59v.

Iz navedenih primjera vidljivo je da se ne radi o utjecaju latinskoga predloška, ali ni o utjecaju hrvatskoglagoljske tradicije, odnosno nekoga hrvatskoglagoljskoga misala, koji je, pretpostavlja se, Kožičić imao pri ruci, zbog čega se potpuno niječno slaganje u *Misalu hruackome* mora pripisati utjecaju govornoga jezika. Zanimljivo je međutim da se Kožičić odlučio upravo za takav redaktorski postupak, tim više ako znamo da je izostanak niječnoga slaganja odlika ne samo ranih hrvatskih biblijskih prijevoda (Zadarski, Bernardinov, Ranjinin lektionar), protestantskih svetopisamskih prijevoda XVI. stoljeća, Bandulavićeva lektionara, Kašićeve i Katančićeve Biblije, nego i starijih hrvatskih književnika (Marulić, Baraković, Zoranić, Držić, Lukarević, Papić, Posilović) te se zadržala i u jeziku nekih pisaca čak XVIII. i XIX. stoljeća (usp. [VRTIČ 2009: 94]), što svjedoči o njezinoj uvriježenosti i prihvatljivosti u hrvatskome literarnom izričaju.

3.2 Upotreba infinitiva

Već smo spomenuli kako do dodatna sužavanja upotrebe infinitiva u Kožičićevu misalu dolazi pod utjecajem govornoga jezika. To su naime oni slučajevi u kojima se (nasuprot infinitivu tiskanih misala) u *Misalu hruackome* pojavljuje rečenica s veznikom *da* premda u latinskome tekstu ne stoji ni namjerno ni posljedično *ut* (ni izrično *quod, quia*). Neke bismo od njih možda čak mogli i tumačiti kao približavanje latinskome tekstu ako se iz nekog razloga, recimo, želi zadržati pasivni izričaj kakav je u izvorniku: *doide že danъ oprêsnak u kom potreba bê da ubiet se paska* 72v (*uenit autem dies azymorum in qua necesse erat occidi pascha* ^{Lc 22,7} [MR: 151]; MO/SM/PT *va nže potrebnô bi žrêti pasku); sie ošče eže pisano e(stъ) potrebuetъ da isplnit se va mne i s nepravadnimi proceneny e(stъ)* 73r (*adhuc hoc quod scriptum est oportet impleri in me et cum iniquis deputatus est* ^{Lc 22,37} [MR: 152]; MO/SM/PT *podobaetъ isplniti se o mnê); no drugi nam primjeri ipak pokazuju da to nije slučaj: nitkože vistinu otai ničesože ne tvoritъ i iščetъ samъ da očitъ budet* 57r (*nemo quippe in occulto quicquam facit et quaerit ipse in palam esse* ^{Jo 7,4} [MR: 119]; MO/SM/PT *ičet bo êvi biti); v sretênje nego doide narodъ zane sliša da stvori znamenie sie* 60r (*obuiam uenit ei turba quia audierunt eum fecisse hoc signum* ^{Jo 12,18} [MR: 127]; MO/SM/PT *êko slišaše stvoršai); potrpite da vidimo egda pridet iliê da izvisit ga* 71r (*sinite uideamus si ueniat Helias ad deponendum eum* ^{Mc 15,36} [MR: 148]; MO/SM/PT *ače pridet iliê*

sneti i); *prorvateľ esamť da spasu* 71v (*propugnator sum ad saluandum* ^{Is 63,1} [MR: 149]; MO/SM/PT *prêboriteľ esamť v spasenie*); *obretosmo sego ... govoreča da on g(ospod)ь kr(a)ľ e(stb)* 74r (*hunc inuenimus ... dicentem se Christum regem esse* ^{Lc 23,2} [MR: 153]; MO/SM/PT *glagolûca sebe hr̃bsta cêsara suća*); *nadeš(e) se viditi znamênie kogodi stvorilo da bi se odъ nego* 74r (*sperabat signum aliquod uidere ab eo fieri* ^{Lc 23,8} [MR: 154]; MO/SM/PT *vidêti znamenie etero ot nego*); *i tako ako mnê išcetê pustite da otidutъ si* 78v (*si ergo me quaeritis sinite hos abire* ^{Jo 18,8} [MR: 164]; MO/SM/PT *ne dêite sihъ iti*). Raznovrsnost i brojnost ovih primjera sugerira nam kako se radi o crti iz govornoga jezika koja se u njima uspješno odrazila.

3.3 Uzročni veznik *ne da*

Utjecaju govornoga jezika valja pribrojiti i upotrebu uzročnoga veznika *ne da* kada je u korelaciji sa suprotnim *na* ili isključnim *neže* (prema latinskome *non quia ... sed (quia), non quia ... nisi, non quod ... sed*). U našem se korpusu, doduše, nalazi samo jedan takav primjer: *reče že sie ne da bi pomnû imel o ubozih na zane da tat bê i mošne imebi êže šalahu se nošase(!)* 68r (*dixit autem haec non quia de egenis pertinebat ad eum sed quia fur erat et loculos habens ea quae mittebantur portabat* ^{Jo 12,6} [MR: 142]; MO/SM/PT *ne êko o nićihъ pečalaše se na êko tat bê i mošne imêše i êže posilahu nošaše*); no proširenom ciljanom pretragom u čitavome misalu pronašli smo dodatno još tri takva primjera: *sego radi moisei da vamъ obrezanъe ne da odъ moiseê e(stb) na odъ o(ta)ць* 49v (*propterea Moyses dedit uobis circumcisionem non quia ex Moysse est sed ex patribus* ^{Jo 7,22} [MR: 104]; MO/SM/PT *ne êko ot moiseê estъ na êko ot otacъ*); *ne da bi otca vidilь tko neže onъ ki od b(og)a e(stb) ta viditъ otca* 119v (*non quia Patrem uidit quisquam nisi is qui est a Deo hic uidit Patrem* ^{Jo 6,46} [MR: 246]; MO/SM/PT *ne êko otca vidêlь estъ kto takmo sa iže ot boga estъ sa vidê otca*); *ne da dovolni esmo pomisliti čtogodi odъ n(a)sъ êkože iz nasъ na dovolenie naše odъ b(og)a e(stb)* 131v (*non quod sufficientes simus aliquid cogitare a nobis quasi ex nobis sed sufficientia nostra ex Deo est* ^{2Cor 3,5} [MR: 273]; MO/SM/PT *ne êko ot nasъ dovolni esamť pomisliti čto ot nasъ êko iz nasъ na dovolъ našъ ot boga estъ*).

Na uzročno *da* kao hrvatsku nadgradnju starocrkvenoslavenskoga u hrvatskome crkvenoslavenskom već je upozorio Mihaljević [MIHALJEVIĆ 2003: 22–23], no on ne bilježi svezu *ne da* u korelativnoj konstrukciji, a takva se sveza ne nalazi zabilježena ni u obrađenoj rječničkoj natuknici *da* u [RCJHR 2007: 237–247]. U [RJA 2: 192] ističe se međutim kako se *da* u uzročnome značenju upotrebljava češće kad je ispred njega *ne*. Zanimljivo je također da se u dvama od četiri primjera ovih rečenica pojavljuje kondicional sadašnji, a da tomu nije razlog u latinskome. Njime se, čini se, izriče dodatna subjektivnost radnje, odnosno ograda govornika od rečenicom izražene tvrdnje (koja je nečija tuđa).

3.4 Genitiv negacije

Kao jedna od posebnosti hrvatske redakcije starocrkvenoslavenskoga jezika na razini sintakse često se ističe i postupni uzmak genitiva negacije ili slavenškoga genitiva²¹ [REINHART 1993: 256; VINCE MARINAC 1998: 50; VINCE 2008A: 616; MIHALJEVIĆ, REINHART 2005: 69; MIHALJEVIĆ 2009: 338; MIHALJEVIĆ, VINCE 2012: 76]. U starocrkvenoslavenskome je genitiv kao izravni objekt uz negirane prijelazne glagole bio norma [REINHART 1993: 251], a takvo je stanje zabilježeno i u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima [MIHALJEVIĆ 2006: 227, 231, 235]. Kasniji hrvatskoglagoljski tekstovi međutim pokazuju njegovo djelomično postupno zamjenjivanje akuzativom pod utjecajem hrvatskoga govornog jezika, u kojem je, smatra se, već u 16. stoljeću sasvim rijedak [REINHART 1993: 262].

U *Misalu hruackome* genitiv negacije razmjerno je dobro očuvan: *so-boti ne hranit̃* 51r; *doideže ne prizvaše roditel̃u* 51r; *gr̃ešnih̃ ne slišit̃ b(og) ь* 51r; *ne pozdravlai ego* 52r; *ne išču sl(a)vi moe* 55r; *semrti ne uzrit̃ va veki* 55r; *vodi da ne piūt̃* 56r; *babelona ne vidēh̃ i rova ne vēm* 56v; *ne stvorite tad̃bi* 57v; *ni oskvrniši imēne b(og)a tvoego* 57v; *ne stvoriši potvora iskrnemu tvoemu* 57v; *siloū ne pognēteši nego* 57v; *pr̃ed slepim̃ potaknieniē ne položiši* 57v; *ne smotri osobstva niščago ni l(i)ca silnago ne počtui* 57v; *pokarai ga da ne budeši imel̃ gr̃eha nad̃ nit̃* 57v; *ne vziščeši maščeniē* 57v; *ne otnesi odb nas̃ pom(i)lovaniē tvoego* 58r; *vodi ne da nogam moim* 58v; *celova ne da mne* 58v; *dne č(lovēča)skago ne poželih̃* 59r; *lica moego ne otvratih̃* 68r; *ne otvrze ust̃ svojih̃* 72r; *bezakoniē ne stvori* 72r; *niednogo uzroka semrti ne obr̃ečuem̃ v nem̃* 74r; *sud sebi ēdet i piet ne rasmatrae t(ē)la g(ospod)na* 75v; *česti imeti ne budeši sa mnoū* 75v; *kosti ego ne skrušite* 78r; *i(su)s̃b̃ že otveta ne da nemu* 79v; *niedne vlasti imel̃ ne bi protivu mnē* 79v. U svim je ovim primjerima genitiv i u tiskanim misalima.

Dosta je međutim i primjera u kojima se na mjestu genitiva u *Misalu hruackome* pojavljuje akuzativ, ne samo kad se radi o zamjenicama ili zamjeničkom pridjevu *ništože*²², gdje stanje u nekoj mjeri odgovara onome u usporednim tiskanim misalima: *ništože ne bi mogal̃ tvoriti* 51v (MO/SM/PT *znameni sih̃ ne bi mogal̃ tvoriti*); *ne otpušču te* 52r (MO/SM/PT *ne ostavlū te*); *nitkože ne êt ga* 54v (MO/SM/PT *niktože êt i*); *ne poznaste ga* 55v (MO/SM/PT *ne poznaste ego*); *ako reku da nē vem ga* 55v (MO/SM/PT *ače r̃eku êko ne vēm̃ ego*); *skoti da*

²¹ Naziva se slavenskim jer je osobina slavenskih jezika. Danas je, doduše, živa kategorija još samo u ruskom, bjeloruskom, ukrajinskom i poljskom jeziku, dok je u češkome i slovačkome iznimno rijedak, a gotovo se posve izgubio u hrvatskome, srpskome i bošnjačkome (usp. [RICHARDSON 2007: 28]). Njegova upotreba u hrvatskome književnome jeziku „stilski je obilježena kao svečan starinski ili prisran pučki štokavski govor“ [KATIČIĆ 2002: 144].

²² Kolebanje u normi genitiva negacije kod osobnih zamjenica i zamjeničkog pridjeva *ništože* primjetno je već u starocrkvenoslavenskome (usp. [REINHART 1993: 251–252]).

ne vkusetʹ ničtože 56r (MO/SM/PT *skoti da ne okusetʹ ničesože*); *ne obrečemo ga* 56r (MO/SM/PT *mi ne obrečemo ego*); *ne kamenuemo te* 57v (MO/SM/PT *ne kamenuem te*); *vi ničtože nê veste* 59v (MO/SM/PT *vi ničtože ne viste*); *se že samʹ odʹ sebê ne reče* 59v (MO/SM/PT *segože samʹ soboû ne reče*); *ne poznaše siê učenici nego* 60r (MO/SM/PT *ne poznaše sie učenici ego*); *ničtože ne prospemo* 60r (MO/SM/PT *ničtože prospêvaemʹ*); *ne estê me* 65v (MO/SM/PT *ne êste me*); *ne zataû te* 69v (MO/SM/PT *ne otvrga se tebe*); *ne držaste mē* 70r (MO/SM/PT *ne êste me*); *ne procinismo ga* 72r (MO/SM/PT *ne mnêhomʹ i*); *ne znaem ga* 73v (MO/SM/PT *ne znaû ego*), nego i u slučajevima kada su direktni objekti imenice (ili poimeničeni particip): *ostavilʹ nisi lûbečêe tebê* 56v (MO/SM/PT *ne ostavi lûbečih te*); *i ne pomeneši krivnu graêny tvoiŋy* 57v (MO/SM/PT *ni vspomeneši krivini graêny tvoiŋy*); *ako dela otca moego ne tvorû* 58r (MO/SM/PT *ače dêlʹ otca moego ne tvorû*); *ne razori zavetʹ tvoi* 58r (MO/SM/PT *ne razori zavêta tvoego*); *olêemʹ ne pomaza glavu moû* 59r (MO/SM/PT *olêemʹ ne pomazalʹ esi glavi moe*); *ne prostriste ruce v(a)še na me* 73v (MO/SM/PT *ne prostriste rukʹ na me*); *egda li domi ne imate na snedênie i pitie* 75v (MO/SM/PT *eda hrama ne imate êsti i piti*); *ne umieši mnê nozi va veki* 75v (MO/SM/PT *ne umieši nogu moeû v vêky*); *ne prêbiše goleni nego* 80v (MO/SM/PT *ne prêbiše emu golenu*).

Premda se radi o pojavi koja prati razvojnu tendenciju hrvatskoga crkvenoslavenskog te se ne može isključiti ni mogućnost da je u (nekim) navedenim slučajevima akuzativ također i u hrvatskoglagoljskom predlošku, kojim se, pretpostavlja se, Kožičić služio, ipak ove slučajeve ističemo kao one u kojima se u *Misalu hruackome* ogleda utjecaj govornoga jezika.

4 Zaključne primjedbe

Opisali smo neke zanimljivosti sintakse Kožičićeva *Misala hruackoga*, no to ni pošto ne iscrpljuje zadanu temu. Kako smo vidjeli u pregledanome korpusu na temelju odabranih sintaktičkih osobina, utjecaj je latinskoga jezika očekivano znatan, no s naglašavanjem toga utjecaja ne valja pretjerivati. S jedne strane upotreba pojedinih oblika i sintaktičkih konstrukcija kojima Kožičić odstupa od hrvatskokrkvenoslavenske tradicije može se jednoznačno pripisati latinskome predlošku, kao što su historijski prezent, veća zastupljenost kondicionala, primjeri relativnoga vezivanja, eliptične rečenice i česta upotreba intonacijskih pitanja. S druge strane zamjetan je i utjecaj govornoga jezika, gdje Kožičić odstupa i od latinskoga i od hrvatskoga crkvenoslavenskog. Unosom iz govornoga jezika nesumnjivo se mogu smatrati primjerice potpuno provođenje niječnoga slaganja i sužena upotreba infinitiva. Nigdje se međutim ne radi o ostrim rezovima te Kožičić i u tome, možemo reći, prati razvojni tijek hrvatskoga crkvenoslavenskoga.

Općenito govoreći, Kožičićeva je sintaksa, kako padežna tako i rečenična, velikim dijelom hrvatska crkvenoslavenska.²³ Premda usporedba s drugim tiskanima misalima 15. i 16. stoljeća pokazuje brojne slučajeve Kožičićeva razilaženja od onoga što je vjerojatno mogao imati kao hrvatskoglagoljski predložak, razlike su većinom tekstološki uvjetovane latinskim predloškom (osobito u upotrebi glagolskih oblika i prijedložno-padežnih izraza) ili se Kožičić odlučuje za drugi istoznačan ili bliskoznačan element hrvatskoga crkvenoslavenskog sustava. Izrazito (staro)hrvatskih elemenata u Kožičićevoj sintaksi jako je malo, osobito ako se uzme u obzir da je hrvatski crkvenoslavenski kroz stoljeća poprimao nova i nova hrvatska obilježja te se štošta što je izvorno hrvatsko ipak ne može oštro razlučiti od hrvatskokrkvenoslavenskoga.

Ono međutim što je u Kožičićevoj sintaksi novo i što odražava koncepcijsku originalnost i autorstvo njegova književnoga jezika jest pokušaj dosljedna usustavljenja i uređenja sintakse književnog jezika po gotovo normativnim principima. Svakako, u velikoj je mjeri Kožičiću u tome pomogao latinski kao već formiran i normiran književni jezik. No njegovi se redakcijski zahvati u tom smjeru ne mogu objasniti samo tekstološki kao potreba što većeg približavanja izvorniku, nego je prije riječ o tome da je latinski Kožičiću poticaj i primjer gradnje književnoga jezika. Čak i ako promatramo npr. distribuciju glagolskih oblika,²⁴ u kojoj brojni redakcijski zahvati zamjene hrvatskoglagoljskih glagolskih oblika drugima pokazuju očitu Kožičićevu namjeru da tekst približi latinskome, pa upotrebljava prezent jer je u latinskome prezent, perfekt jer je u latinskome perfekt i sl. čineći to više ili manje dosljedno, to nas ipak ne priječi u tome da primijetimo kako time proširuje (ili barem u većoj mjeri koristi) izražajne²⁵ i stilske²⁶ mogućnosti hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika. Unatoč tomu što Kožičić katkad toliko slijedi latinski tekst da čak uvodi novi kalk, primjerice u opisnoj tvorbi niječnoga imperativa (*ne hotiite se boèti*

²³ Kožičić najveću pomlađenost tekstova pokazuje u leksiku, a u gramatici u većoj mjeri rabi hrvatskokrkvenoslavenske oblike te mu upravo oni služe kako bi održao vezu s preuzetim književnim jezikom [ŽAGAR 2012a: 257–258; ŽAGAR 2012b: 117–118; TOMAŠIĆ 2001: 277; TOMAŠIĆ 2003: 64; CEKOVIĆ, SANKOVIĆ, ŽAGAR 2010: 161–162; MIHALJEVIĆ 2012: 161; CEKOVIĆ, ETEROVIĆ 2012: 153; KUŠTOVIĆ 2012: 138–139]. Na sintaktičkom planu hrvatska crkvenoslavenska tradicija možda se najočitije ogleda u čuvanju i plodnu korištenju starocrkvenoslavenske konstrukcije dativa apsolutnoga, na što je već u opisima drugih Kožičićevih izdanja upozorila Nazor [NAZOR 1984: 19; NAZOR 2007: 22].

²⁴ Iscrpnije su upotrebu glagolskih oblika u *Misalu hruackome* prikazali [CEKOVIĆ, SANKOVIĆ, ŽAGAR 2010].

²⁵ Kožičić npr. pokazuje izrazitu osjetljivost na izražavanje prijevremene prošle radnje te, u našem korpusu, koristi pluskvamperfekt na gotovo svim mjestima gdje je u latinskome pluskvamperfekt. Za prijevremenu buduću radnju međutim nije ni približno toliko osjetljiv budući da latinski futur II. prevodi često svršenim prezentom ili futuroom prvim, uobičajenim sredstvima za izricanje buduće radnje.

²⁶ Uzmimo samo npr. *historijski prezent*.

umjesto *ne mozite se boëti*, prema lat. *nolite timere*²⁷), moramo uvijek imati na umu da Kožičić ne prevodi slijepo i da nije riječ o pukom preslikavanju već o svjesnu odabiru. Na temelju našeg uvida skloni smo reći da se radi o dobru poznavanju obaju jezičnih sustava i pokušaju da se vlastiti književni jezik po uzoru na latinski izgradi na jasnim sintaktičkim principima. Posve je drugo pitanje kako bi takav jezik funkcionirao u djelima koja nisu prijevodnog karaktera, no odgovor na njega ne možemo znati budući da nam nije poznato ni jedno takvo Kožičićevo djelo.

Skraćeni nazivi knjižnica i ustanova čuvanja

NUK	Narodna in univerzitetna knjižnica u Ljubljani
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek u Beču
BAV	Biblioteca Apostolica Vaticana
SI	Staroslavenski institut u Zagrebu
HDA	Hrvatski državni arhiv

Izvori

Rukopisi

LAB

„Prvi ljubljanski misal.“ NUK, Ms 162 (ranije C 162a/2). Hrvatskoglagoljski misal iz 15. st. pripisan piscu Bartolu iz Krbave. Po mjestu Bermu u Istri, gdje se upotrebljavao, naziva se još i „Beramskim.“ 245 l. pergamene. Korištena je preslika SI, F-141.

Nov

„Misal kneza Novaka.“ ÖNB, Cod. Slav. 8. Hrvatskoglagoljski misal iz 1368. g. Ponajljepši hrvatskoglagoljski rukopis, djelo kneza Novaka Disislavića. 271 l. pergamene. Korištena je preslika SI, F-2.

Roč

„Ročki misal.“ ÖNB, Cod. Slav. 4. Hrvatskoglagoljski misal koji je za mjesto Roč u Istri oko 1420. g. pisao pisac Bartol iz Krbave. 232 l. pergamene. Korištena je preslika SI, F-23.

VAT₄

„Vatikanski misal Illirico 4.“ BAV, Borg. illir. 4. Najstariji hrvatskoglagoljski misal iz poč. 14. stoljeća. Vjerojatno nastao i korišten na otoku Krku. 278 l. pergamene. Korištena je preslika SI, F-24.

Izdanja

KO

KOŽIČIĆ BENJA Š., *Misal hruacki po rimski obiçai i činb*, Rijeka, 1531. HDA, odjel Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, sign. 28586. Korištena je preslika SI, F-251.

²⁷ Primjer preuzet iz [CEKOVIĆ, SANKOVIĆ, ŽAGAR 2010: 144].

KOŽIČIĆ 2007

KOŽIČIĆ Š., "Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov," u: A. NAZOR (prir.), *Šimun Kožičić – Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov /Rijeka 1531./, knj. 2: Latinička transkripcija glagoljskoga teksta (s predgovorom i uvodom)*, Rijeka, 2007, 51.

MO

MODRUŠANIN P. (prir.), *Misali po zakonъ rimskoga dvora*, Venecija, 1528. Korištena je preslika SI, F-255.

MR

LIPPE R. (ur.), *Missale Romanum, Mediolani, 1474. Vol. 1: Text*, London, 1899.

PT

"Prvotisak hrvatskoglagoljskoga misala," nepoznato mjesto tiskanja, 1483. Korišten je faksimilni pretisak [FRANGEŠ I DR. 1971].

SM

BAROMIĆ B., BEDRIČIĆ S., TURČIĆ G. (prir.), "Senjski misal," Senj, 1494. Korišten je faksimilni pretisak [MOGUŠ, NAZOR 1994].

Literatura

BENVIN 1988

BENVIN A., "Pitanje predložaka Kožičićevih izdanja," u: M. BOGOVIĆ (ur.), *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, Rijeka, 23–24. travnja, 1986, Rijeka, Zagreb, 1988, 151–185.*

CEKOVIĆ, SANKOVIĆ, ŽAGAR 2010

CEKOVIĆ B., SANKOVIĆ I., ŽAGAR M., "Jezik *Misala hruackoga* Šimuna Kožičića Benje: glagoljski oblici," *Slovo*, 60, 2010, 133–166.

CEKOVIĆ, ETEROVIĆ 2012

CEKOVIĆ B., ETEROVIĆ I., "Dvojina u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje," *Fluminensia*, 24/1, 2012, 143–156.

ETEROVIĆ, VELA 2013

ETEROVIĆ I., VELA J., "Sintaktičke funkcije participa u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje," *Slovo*, 63, 2013, 1–22.

FRANGEŠ I DR. 1971

FRANGEŠ I. I DR. (ur.), *Misal po zakonu rimskoga dvora 1483.* (=Biblioteka pretisaka „Liber Croaticus“), Zagreb, 1971.

GILDERSLEEVE 1900

GILDERSLEEVE B. L., *Syntax of Classical Greek from Homer to Demosthenes*, New York, 1900.

GILDERSLEEVE, LODGE 2000

GILDERSLEEVE B. L., LODGE G., *Gildersleeve's Latin Grammar*, 3rd ed., 15th reprint, Wauconda, 2000.

GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005

GORTAN V., GORSKI O., PAUŠ P., *Latinska gramatika*, XII. izdanje, Zagreb, 2005.

HUNTLEY 1979

HUNTLEY D., "The Historic Present in Old Church Slavonic," *International Review of Slavic Languages*, 4, 1979, 475–489.

KATIČIĆ 2002

KATIČIĆ R., *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika*, 3. poboljšano izdanje, Zagreb, 2002.

KOVAČEVIĆ 2012

KOVAČEVIĆ A., *Negacija u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu), Zagreb, 2012.

KURZ 1972

KURZ J., *Kapitoly ze sintaxe a z morfologie staroslověnského jazyka*, Praha, 1972.

KUŠTOVIĆ 2012

KUŠTOVIĆ T., "Lične zamjenice u *Misalu hruackom* (1531) Šimuna Kožičića Benje," *Fluminensia*, 24/1, 2012, 125–141.

LUKEŽIĆ 2012

LUKEŽIĆ I., *Zajednička povijest hrvatskih narječja: 1. fonologija*, Zagreb, Rijeka, Čavle, 2012.

MIHALJEVIĆ 1990

MIHALJEVIĆ M., "Veznici *ače* i *ako* u hrvatskoglagoljskim tekstovima," *Suvremena lingvistika*, 29/30, 1990, 99–117.

MIHALJEVIĆ 1992

MIHALJEVIĆ M., "Kako kada biše Adam plod driva jil ne biše bolan ni se staraše?" *Suvremena lingvistika*, 34, 1992, 215–228.

MIHALJEVIĆ 1997

MIHALJEVIĆ M., "Jestno-niječna pitanja u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku," *Suvremena lingvistika*, 43–44, 1997, 191–209.

MIHALJEVIĆ 2003

MIHALJEVIĆ M., "Veznik «da» u hrvatskoglagoljskim tekstovima," *Slavia Meridionalis*, 4, 2003, 9–34.

MIHALJEVIĆ 2006

MIHALJEVIĆ M., "Sintaktička svojstva najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata," u: Л. ТАСЕВА, Р. МАРТИ, М. ЙОВЧЕВА, Т. ПЕНТКОВСКАЯ (ред.), *Многократните преводи в южнославянското средновековие* (Доклади от международната конференция, София, 7–9 юли 2005), София, 2006, 221–239.

MIHALJEVIĆ 2009

MIHALJEVIĆ M., "Hrvatski crkvenoslavenski jezik," u: S. DAMJANOVIĆ (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika, 1. knjiga: srednji vijek*, A. BIČANIĆ (gl. ur.), Zagreb, 2009, 283–349.

MIHALJEVIĆ 2011

MIHALJEVIĆ M., "Dopune percepcijskih glagola u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku," *Suvremena lingvistika*, 72, 2011, 187–200.

MIHALJEVIĆ 2012

MIHALJEVIĆ M., "Jezik kanona mise u Kožičićevu *Misalu hruackom*," *Fluminensia*, 24/1, 2012, 157–183.

MIHALJEVIĆ, REINHART 2005

MIHALJEVIĆ M., REINHART J., "The Croatian Redaction: Language and Literature," *Incontri Linguistici*, 28, 2005, 31–82.

MIHALJEVIĆ, VINCE 2012

MIHALJEVIĆ M., VINCE J., *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*, Zagreb, 2012.

MOGUŠ, NAZOR 1994

NAZOR A., MOGUŠ M. (ur.), *Senjski glagoljski misal 1494*. (= Pretisci HAZU, sv. 5), Zagreb, 1994.

NAZOR 1984

NAZOR A., "Šimun Kožičić Benja i njegova glagoljska tiskara u Rijeci," u: A. NAZOR (prir.), *Šimun Kožičić – Knjižice krsta: Transkripcija, komentar, rječnik*, Ljubljana, Zagreb, 1984, 5–24.

NAZOR 2007

NAZOR A., "Šimun Kožičić (oko 1460. do 1536.)," u: A. NAZOR (prir.), *Šimun Kožičić – Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov /Rijeka 1531./, knj. 2: Latinička transkripcija glagoljskoga teksta (s predgovorom i uvodom)*, Rijeka, 2007, 11–22.

NUNN 1922

NUNN H. P. V., *An Introduction to Ecclesiastical Latin*, Cambridge, 1922.

ПАЦНЕРОВА 1964

ПАЦНЕРОВА Л., "Синтаксис инфинитива в старославянских евангельских кодексах с точки зрения техники перевода", *Slavia*, 33, 1964, 534–557.

PINKSTER 1990

PINKSTER H., *Latin Syntax and Semantics*, London, 1990.

PINKSTER 2012

PINKSTER H., "Relative Clauses in Latin: Some Problems of Description," in: P. DA CUNHA CORRÊA et al. (eds.), *Hyperboreans: Essays in Greek and Latin Poetry, Philosophy, Rhetoric and Linguistics*, São Paulo, 2012, 377–393.

PLATER, WHITE 1997

PLATER W. E., WHITE H. J., *A Grammar of the Vulgate: An Introduction to the Latinity of the Vulgate Bible*, Special Edition, Oxford, 1997.

RCJHR 2007

BADURINA-STIPČEVIĆ V., DÜRRIGL M.-A., KLENOVAR M., LUČIĆ V., MIHALJEVIĆ M., MULC I., ZARADIJA KIŠ A. (obr.), *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, 14. sveščić: *gorši – danь*, Z. HAUPTOVÁ (ur.), Zagreb, 2007.

REINHART 1990

REINHART J., "Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagoljsku Bibliju," *Slovo*, 39–40, 1990, 45–52.

REINHART 1993

REINHART J., *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen: Das Glagolitische Missale romanum* (Habilitationsschrift zur Erlangung der Lehrbefugnis an der Universität Wien), Wien, 1993.

RICHARDSON 2007

RICHARDSON K., *Case and Aspect in Slavic*, New York, 2007.

RJA

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–XXIII, Zagreb, 1880–1976.

TOMAŠIĆ 2000

TOMAŠIĆ T., *Jezik Šimuna Kožičića Benje prema njegovim jezikoslovnim koncepcijama u djelu „Knižice od žitiê rimskih arhierêov i cesarov“* (magistarska radnja obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu), Zagreb, 2000.

TOMAŠIĆ 2001

TOMAŠIĆ T., "Jezikoslovni stavovi i jezična praksa Šimuna Kožičića Benje," u: D. SESAR, I. VIDOVIĆ BOLT (ur.), *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I.* (Drugi hrvatski slavistički kongres, 14–18. rujna 1999, Osijek), Zagreb, 2001, 275–282.

TOMAŠIĆ 2003

TOMAŠIĆ T., "Glagoljaška djelatnost Šimuna Kožičića Benje," u: P. БОЖИЛОВА (ред.), *Българи и Хървати през вековете* (Материали от конференцията, проведена в София /20–22 май 2001/), София, 2003, 56–65.

TURKALJ 2012

TURKALJ L., *Sintaksa hrvatskoglagoljskoga psaltira* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu), Zagreb, 2012.

VEČERKA 1993

VEČERKA R., *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, II: Die innere Satzstruktur* (= R. AITZETMÜLLER, L. SADNIK, E. WEYHER (eds.), *Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris*, t. 34/27,2), Freiburg i. Br., 1993.

VEČERKA 1996

VEČERKA R., *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, III: Die Satztypen. Der einfache Satz* (= R. AITZETMÜLLER, L. SADNIK, E. WEYHER (eds.), *Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris*, t. 36/27,3), Freiburg i. Br., 1993.

VEČERKA 2008

VEČERKA R., "Scénický prezens v staroslověnštině," *Slovo*, 56–57, 2008, 595–602.

VINCE 2005

VINCE J., "Izravni objekt kao tema," u: S. DAMJANOVIĆ (ur.), *Drugi Hercigonjin zbornik*, Zagreb, 2005, 429–434.

VINCE 2008A

VINCE J., "Uzmak genitiva izravnoga objekta," *Slovo*, 56–57, 2008, 615–626.

VINCE 2008B

VINCE J., "Izravni objekt i njegove inačice u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku," *Slovo*, 58, 2008, 63–86.

VINCE 2008C

VINCE J., "Očekivani i neočekivani akuzativ u *Hrvojevu misalu*," u: M. SAMARDŽIJA (ur.), *Vidjeti Ohrid: Referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres (Ohrid, 10–16. rujna 2008)*, Zagreb, 2008, 97–116.

VINCE MARINAC 1992

VINCE MARINAC J., "Vrste riječi i genitivni-akuzativni sinkretizam," *Suvremena lingvistika*, 34, 1992, 331–337.

VINCE MARINAC 1993

VINCE MARINAC J., "Predikatni proširak u akuzativu (Čimbenici koji uvjetuju genitivni oblik za akuzativ)," *Croatica*, 37/38/39, 1993, 387–398.

VINCE MARINAC 1997

VINCE MARINAC J., "Neslaganje u padežu između direktnoga objekta i njegove 'najave' u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku," u: S. DAMJANOVIĆ (gl. ur.), *Prvi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova I*, Zagreb, 1997, 621–627.

VINCE MARINAC 1998

VINCE MARINAC J., *Akuzativ u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu), Zagreb, 1998.

VINCE MARINAC 2000

VINCE MARINAC J., "Sklonost lokativnomu izričaju u neobosobljenih imenica," *Riječki filološki dani*, 3, 2000, 487–494.

VRTIČ 2009

VRTIČ I., *Sintaksa Kašićeva prijevoda Svetoga pisma* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu), Zagreb, 2009.

ŽAGAR 2012a

ŽAGAR M., "Strategija leksičkog odabiranja u *Misalu hruackom* Šimuna Kožičića Benje (1531)," u: I. PODTERGERA (Hrsg.), *Schnittpunkt Slavistik. Ost und West im wissenschaftlichen Dialog. Festgabe für Helmut Keipert zum 70. Geburtstag. Teil 2: Einflussforschung*, Göttingen, 2012, 251–259.

ŽAGAR 2012b

ŽAGAR M., "Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja *Misala hruackoga*)," *Fluminensia*, 24/1, 2012, 111–123.

Ivana Eterović (Zagreb University),
Jozo Vela (Old Church Slavic Institute, Zagreb)

On the Syntax of Kožičić's *Misal hruacki*

Abstract

Šimun Kožičić Benja's *Misal hruacki* (1531) holds a special place amongst the Croatian Glagolitic missals. Namely, recent studies have shown it to be the first comprehensive Croatian redaction of Bible readings according to the Vulgate, and to execute this redaction, Kožičić probably made use of some contemporary Latin missal of Venetian provenance. Since the syntax has largely remained outside the range of previous studies, it is thoroughly explored in this paper. While relying on Latin syntax, Kožičić ended up using forms and structures which to some degree deviate from the Croatian Church Slavonic language tradition. At the same time, he occasionally deviates from both Latin and Croatian Church Slavonic in favor of Old Croatian forms and constructions. Thus the analysis of the syntax also confirms the presence of planning in his conception of literary language, where the status of Croatian Church Slavonic and Old Croatian (Čakavian) elements is defined and to some extent standardized. While the analysis of the selected syntactic features, as expected, affirms the strong dependence of the *Misal hruacki* on its Latin template, it also shows that the impact of this template should not be overstated. Kožičić does not blindly copy Latin constructions in order to adhere to his source, but rather takes Latin as an incentive and a reliable model on which he can construct a literary language based on clear syntactic principles.

Keywords

Croatian Church Slavonic language, Glagolitic printing house in Rijeka, Šimun Kožičić Benja, *Misal hruacki*, Vulgate, syntax

References

- Badurina-Stipčević V., Dürrigl M.-A., Klenovar M., Lučić V., Mihaljević M., Mulc I., Zeradija Kiš A. (obr.), *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, 14. sveščić: gorši – danj*, Z. Hauptová (ur.), Zagreb, 2007.
- Benvin A., "Pitanje predložaka Kožičićevih izdanja," u: M. Bogović (ur.), *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, Rijeka, 23–24. travnja, 1986*, Rijeka, Zagreb, 1988, 151–185.
- Ceković B., Sanković I., Žagar M., "Jezik *Misala hruackoga* Šimuna Kožičića Benje: glagolski oblici," *Slovo*, 60, 2010, 133–166.
- Ceković B., Eterović I., "Dvojina u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje," *Fluminensia*, 24/1, 2012, 143–156.
- Eterović I., Vela J., "Sintaktičke funkcije participa u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje," *Slovo*, 63, 2013, 1–22.
- Frangeš I., Goldstein S., Hercigonja E., Zorzut K., *Misal po zakonu rimskoga dvora 1483*. (= Biblioteka pretisaka "Liber Croaticus"), Zagreb, 1971.
- Gildersleeve B. L., *Syntax of Classical Greek from Homer to Demosthenes*, New York, 1900.
- Gildersleeve B. L., Lodge G., *Gildersleeve's Latin Grammar*, 3rd ed., 15th reprint, Wauconda, 2000.
- Gortan V., Gorski O., Pauš P., *Latinska gramatika*, XII. izdanje, Zagreb, 2005.
- Huntley D., "The Historic Present in Old Church Slavonic," *International Review of Slavic Languages*, 4, 1979, 475–489.
- Katičić R., *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika*, 3. poboljšano izdanje, Zagreb, 2002.
- Kurz J., *Kapitoly ze sintaxe a z morfologie staroslověnského jazyka*, Prague, 1972.
- Kuštović T., "Lične zamjenice u *Misalu hruackom* (1531) Šimuna Kožičića Benje," *Fluminensia*, 24/1, 2012, 125–141.
- Lukežić I., *Zajednička povijest hrvatskih narječja: 1. fonologija*, Zagreb, Rijeka, Čavle, 2012.
- Mihaljević M., "Veznići aće i ako u hrvatskoglagoljskim tekstovima," *Suvremena lingvistika*, 29/30, 1990, 99–117.

Mihaljević M., "Kako kada biše Adam plod driva jil ne biše bolan ni se staraše?" *Suvremena lingvistika*, 34, 1992, 215–228.

Mihaljević M., "Jestno-niječna pitanja u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku," *Suvremena lingvistika*, 43–44, 1997, 191–209.

Mihaljević M., "Veznik «da» u hrvatskoglagoljskim tekstovima," *Slavia Meridionalis*, 4, 2003, 9–34.

Mihaljević M., "Sintaktička svojstva najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata," u: L. Taseva, R. Marti, M. Iovcheva, T. Pentkovskaia (red.), *Mnogokratne prevodi u izmnozoslavianskoto sredno-vekovie* (Dokladi ot mezhunarodnata konferentsiia, Sofia, 7–9 iuli 2005), Sofia, 2006, 221–239.

Mihaljević M., "Hrvatski crkvenoslavenski jezik," u: S. Damjanović (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika, 1. knjiga: srednji vijek*, A. Bičanić (gl. ur.), Zagreb, 2009, 283–349.

Mihaljević M., "Dopune percepcijskih glagola u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku," *Suvremena lingvistika*, 72, 2011, 187–200.

Mihaljević M., "Jezik kanona mise u Kožičičevu *Misalu hruackom*," *Fluminensia*, 24/1, 2012, 157–183.

Mihaljević M., Reinhart J., "The Croatian Redaction: Language and Literature," *Incontri Linguistici*, 28, 2005, 31–82.

Mihaljević M., Vince J., *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*, Zagreb, 2012.

Nazor A., Moguš M. (ur.), *Senjski glagoljski misal 1494*. (=Pretisci HAZU, sv. 5), Zagreb, 1994.

Nazor A., "Šimun Kožičić Benja i njegova glagoljska tiskara u Rijeci," u: A. Nazor (prir.), *Šimun Kožičić – Knjižice krsta: Transkripcija, komentar, rječnik*, Ljubljana, Zagreb, 1984, 5–24.

Nazor A. (prir.), *Šimun Kožičić – Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov /Rijeka 1531./, knj. 2: Latinička transkripcija glagoljskoga teksta (s predgovorom i uvodom)*, Rijeka, 2007, 51.

Nazor A., "Šimun Kožičić (oko 1460. do 1536.)," u: A. Nazor (prir.), *Šimun Kožičić – Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov /Rijeka 1531./, knj. 2: Latinička transkripcija glagoljskoga teksta (s predgovorom i uvodom)*, Rijeka, 2007, 11–22.

Nunn H. P. V., *An Introduction to Ecclesiastical Latin*, Cambridge, 1922.

Patsnerova L., "Sintaksis infinitiva v staroslavianskikh evangel'skikh kodeksakh s točki zreniia tekhniki perevoda," *Slavia*, 33, 1964, 534–557.

Pinkster H., *Latin Syntax and Semantics*, London, 1990.

Pinkster H., "Relative Clauses in Latin: Some Problems of Description," in: P. da Cunha Corrêa et al. (eds.), *Hyperboreans: Essays in Greek and Latin Poetry, Philosophy, Rhetoric and Linguistics*, São Paulo, 2012, 377–393.

Plater W. E., White H. J., *A Grammar of the Vulgate: An Introduction to the Latinity of the Vulgate Bible*, Special Edition, Oxford, 1997.

Reinhart J., "Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagoljsku Bibliju," *Slovo*, 39–40, 1990, 45–52.

Reinhart J., *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen: Das Glagolitische Missale romanum* (Habilitationsschrift zur Erlangung der Lehrbefugnis an der Universität Wien), Vienna, 1993.

Richardson K., *Case and Aspect in Slavic*, New York, 2007.

Tomašić T., *Jezik Šimuna Kožičića Benje prema njegovim jezikoslovnim koncepcijama u djelu „Knjižice od žitija rimskih arhierov i cesarov“* (magistarska radnja obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu), Zagreb, 2000.

Tomašić T., "Jezikoslovni stavovi i jezična praksa Šimuna Kožičića Benje," u: D. Sesar, I. Vidović Bolt (ur.), *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I*. (Drugi hrvatski slavistički kongres, 14–18. rujna 1999, Osijek), Zagreb, 2001, 275–282.

Tomašić T., "Glagoljaška djelatnost Šimuna Kožičića Benje," u: R. Bozhilova (red.), *Bulgari i Khürvati prez vekovete* (Materiali ot konferentsiata, provedena v Sofia /20–22 mai 2001/), Sofia, 2003, 56–65.

Turkalj L., *Sintaksa hrvatskoglagoljskoga psaltira* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu), Zagreb, 2012.

Večerka R., *Altkirchenslavische (albulgarische) Syntax, II: Die innere Satzstruktur* (= R. Aitzetmüller, L. Sadnik, E. Weyher (eds.), *Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris*, t. 34/27,2), Freiburg i. Br., 1993.

Večerka R., *Altkirchenslavische (albulgarische) Syntax, III: Die Satztypen. Der einfache Satz* (= R. Aitzetmüller, L. Sadnik, E. Weyher (eds.), *Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris*, t. 36/27,3), Freiburg i. Br., 1993.

Večerka R., "Scénický prezens v staroslovenštini," *Slovo*, 56–57, 2008, 595–602.

Vince J., "Izravni objekt kao tema," u: S. Damjanović (ur.), *Drugi Hercigonjin zbornik*, Zagreb, 2005, 429–434.

Vince J., "Uzmac genitiva izravnoga objekta," *Slovo*, 56–57, 2008, 615–626.

Vince J., "Izravni objekt i njegove inačice u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku," *Slovo*, 58, 2008, 63–86.

Vince J., "Očekivani i neočekivani akuzativ u *Hrvojevu misalu*," u: M. Samardžija (ur.), *Vidjeti Ohrid: Referati hrvatskih sudionika i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres (Ohrid, 10–16. rujna 2008)*, Zagreb, 2008, 97–116.

Vince Marinac J., "Vrste riječi i genitivni-akuzativni sinkretizam," *Suvremena lingvistika*, 34, 1992, 331–337.

Vince Marinac J., "Predikatni proširak u akuzativu (Čimbenici koji uvjetuju genitivni oblik za akuzativ)," *Croatica*, 37/38/39, 1993, 387–398.

Vince Marinac J., "Neslaganje u padežu između direktnoga objekta i njegove 'najave' u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku," u: S. Damjanović (gl. ur.), *Prvi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova I*, Zagreb, 1997, 621–627.

Vince Marinac J., "Sklonost lokativnomu izričaju u neobosobljenih imenica," *Riječki filološki dani*, 3, 2000, 487–494.

Žagar M., "Strategija leksičkog odabiranja u *Misalu hruackom* Šimuna Kožičića Benje (1531)," u: I. Podtergera (Hrsg.), *Schnittpunkt Slavistik. Ost und West im wissenschaftlichen Dialog. Festgabe für Helmut Keipert zum 70. Geburtstag. Teil 2: Einflussforschung*, Göttingen, 2012, 251–259.

Žagar M., "Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja *Misala hruackoga*)," *Fluminensia*, 24/1, 2012, 111–123.

Ivana Eterović, prof.
znanstvena novakinja/asistentica
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za kroatistiku
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
Hrvatska / Croatia
isankovi@ffzg.hr

Jozo Vela, prof.
znanstveni novak/asistent
Staroslavenski institut
Demetrova 11
10000 Zagreb
Hrvatska / Croatia
jvela@stin.hr